

Ҳуқуқбузарликлар Махсус Профилактикасининг Асосий Хусусиятлари Ва Унинг Ижобий Жихатлари

Матназаров Ҳикмат Баходир Ўғли

Иқтисодий жиноятларга қарши курашиш Департаменти Хоразм вилояти бошқармаси Хива тумани бўлими катта тезкор вакили

Ўзбекистон Республикасининг “Ҳуқуқбузарликлар профилактикаси тўғрисида”ги қонуннинг¹ 24-моддасида “ҳуқуқбузарликларнинг махсус профилактикаси” тушунчасига берилган таърифда, ҳуқуқбузарликларнинг махсус профилактикасининг мақсади икки йўналишга йўналтирилган. Улардан *бири*, айрим турдаги ҳуқуқбузарликларни аниқлаш ҳамда уларнинг сабаблари ва содир этилишига имкон берган шарт-шароитларни бартараф этишга, шунингдек айрим тоифадаги шахсларни аниқлаш ва уларга профилактик таъсир кўрсатишга қаратилган махсус тадбирларни ишлаб чиқишга, *иккинчиси*, ишлаб чиқилган махсус тадбирларни амалга оширишга йўналтирилган.

Илмий адабиётларда ҳам, норматив-ҳуқуқий ҳужжатларида ҳам ҳуқуқбузарликлар махсус профилактикасидан кўзланган мақсадга эришиш учун амалга ошириладиган вазифалар ва уларнинг тизимига оид назарий қоидалар ва нормалар мавжуд эмас.

Аслини олганда, ҳуқуқбузарликлар махсус профилактикасининг аниқ белгиланган мақсади вазифаларнинг, вазифалар эса чора-тадбирлар тизимининг аниқ шакллантирилишига хизмат қилади. Уларнинг ўзаро алоқадорлиги эса ҳуқуқбузарликлар махсус профилактикасининг ўзига хос хусусиятлари мазмунини ифодалайди. Ушбу хусусиятлар, ўз навбатида, ҳуқуқбузарликлар махсус профилактикасининг афзалликларини намоён этади.

Айрим тадқиқот ишларида махсус профилактикани ўтказиш асослари ва чора-тадбирлари тизимининг мазмунини очиб бериш билан чегараланилган².

Ваҳоланки, ҳуқуқбузарликлар махсус профилактикасининг ўзига хос хусусиятлари унинг объекти, мақсади, вазифалари, йўналишлари, усули, шакли, афзалликлари, чора-тадбирлар тизими, уларни қўллаш асослари ва тартиби, субъектлари ва уларнинг фаолияти мазмунини ёритиш асосида ойдинлаштирилади.

Ҳуқуқбузарликлар махсус профилактикасининг ўзига хос хусусиятларидан келиб чиқиб ҳамда “Ҳуқуқбузарликлар профилактикаси тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикаси қонуни³нинг ҳуқуқбузарликлар махсус профилактикасини тартибга солувчи нормалар таҳлилига асосланиб, махсус профилактиканинг мақсадини қуйидагилар билан ифодалаш мақсадга мувофиқ:

муайян ҳудудда содир этилган умумий жиноятчилик орасида салмоғи юқори бўлган, шунингдек ўтган йилларга нисбатан кўп содир этилган айрим турдаги ҳуқуқбузарликларнинг олди олиниши ва камайишига эришиш;

¹ Ўзбекистон Республикасининг 2014 йил 14 майдаги «Ҳуқуқбузарликлар профилактикаси тўғрисида»ги қонуни // URL: <https://lex.uz/docs/2387357> (20.07.2024й.да мурожаат қилинган).

² Гофуров Ш.Р. Уюшмаган ёшлар ўртасида ҳуқуқбузарликлар профилактикасини такомиллаштириш (Ички ишлар органлари фаолияти мисолида): Юридик фанлар бўйича фалсафа доктори (PhD) диссертацияси автореферати. – Т., 2019. — Б. 91.

³ Ўзбекистон Республикасининг 2014 йил 14 майдаги «Ҳуқуқбузарликлар профилактикаси тўғрисида»ги қонуни // URL: <https://lex.uz/docs/2387357> (24.07.2024й.да мурожаат қилинган).

бундай турдаги ҳуқуқбузарликларнинг содир этилиши сабаблари ва уларга имкон бераётган шарт-шароитларнинг бартараф этилишини таъминлаш;

ҳуқуқбузарликдан жабрланиш эҳтимоли (виктимлиги) юқори бўлган, ҳуқуқбузарликдан жабрланган, ғайриижтимоий хулқ-атворли, ҳуқуқбузарлик содир этишга мойил бўлган, ҳуқуқбузарлик содир этган шахслар тоифаларини аниқлаш ва уларга профилактик таъсир кўрсатиш;

жамоат хавфсизлиги ва жамоат тартибига, шахс, жамият ва давлат манфаатларига тажовуз қилувчи хатарлар ва таҳдидлар ҳамда уларнинг ижтимоий салбий оқибатларидан ҳимояланиш;

махсус профилактик тадбирларнинг таъсирчанлиги ва самарадорлигини таъминлаш.

Умуман олганда, профилактик чора-тадбирлар тизими ва уларнинг қўлланилиши таҳлилдандан келиб чиқиб, махсус профилактика мақсади доирасини янада кенгайтириш мумкин. Бироқ, ҳуқуқбузарликлар, хусусан одам савдоси профилактикаси тушунчасига таъриф беришда унинг амалга оширилишини муайян мақсадлар билан чегаралаб қўйиш мақсадга мувофиқ эмас⁴.

Ҳуқуқбузарликлар махсус профилактикаси *объекти* бўйича илмий-назарий адабиётларда ҳам аниқ назарий-ҳуқуқий ёндашувни учратиш қийин.

Шу боисдан, О.В. Лихачева оиладаги зўравонлик жиноятларининг виктимологик профилактикасини умумий виктимологик профилактика ва махсус виктимологик профилактикага ажратиб тадқиқ этган бўлса⁵, К.И. Масленников эса жинсий тажовузнинг олдини олиш тадбирларини умумий, яқка ва тезкор профилактика тадбирлар сифатида кўриб чиққан⁶. Бу каби ёндашувлар эса махсус профилактиканинг объекти жиноят содир этган шахслар доираси билан чегараланиб қолмасдан, балки ҳуқуқбузарликдан жабрланган шахсларни ҳам қамраб олади мазмундаги хулосанинг шаклланишига асос яратида. Қолаверса, Ўзбекистон Республикасининг “Ҳуқуқбузарликлар профилактикаси тўғрисида”ги қонун⁷нинг 24-моддасида айрим турдаги ҳуқуқбузарликларнинг кўпайиши, шунингдек жамоат хавфсизлиги ва жамоат тартибига, шахс, жамият ва давлат манфаатларига тажовуз қилувчи хатарлар ва таҳдидларнинг юзага келиши ҳуқуқбузарликларнинг махсус профилактикасини амалга ошириш учун асос бўлиши келтириб ўтилган.

Демак, махсус профилактиканинг объекти фақат шахслар билан чегараланиб қолмасдан, ўз доирасига айрим турдаги ҳуқуқбузарликлар ҳамда жамоат хавфсизлиги ва жамоат тартибига, шахс, жамият ва давлат манфаатларига тажовуз қилувчи хатарлар ва таҳдидларни ҳам қамраб олади.

Илмий адабиётлар ва ҳуқуқбузарликлар профилактикаси амалиётининг юқорида амалга оширилган таҳлили натижалари асосида ҳуқуқбузарликлар махсус профилактикасининг ўзига хос хусусиятларини ифодаловчи белгилар сифатида қуйидагилар тавсия этилади:

1) махсус профилактиканинг фақат ҳуқуқбузарликлар профилактикасини бевосита амалга оширувчи органлар ва муассасалар томонидан амалга оширилиши;

⁴ Фазилов И.Ю. Одам савдосига қарши курашнинг жиноят-ҳуқуқий ва криминологик муаммолари: Монография. — Т.: Ўзбекистон Республикаси ИИБ Академияси, 2016. — Б. 180.

⁵ Лихачева О.В. Латентная жертва насильственных преступлений, совершаемых в сфере семейных отношений. — Тюмень, 2006. — С. 19. // URL: <https://www.dissercat.com/content/latentnaya-zhertva-nasilstvennykh-prestuplenii-sovershaemykh-v-sfere-semeinykh-otnoshenii> (27.07.2024й.да мурожаат қилинган).

⁶ Масленников К.И. Оперативно-розыскные и криминологические проблемы предупреждения насильственных действий сексуального характера: Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата юридических наук. — М., 1999. // URL: <https://www.dissercat.com/content/operativno-rozysknye-i-kriminologicheskie-problemy-preduprezhdeniya-nasilstvennykh-deistvii-> (26.07.2024й.да мурожаат қилинган).

⁷ Ўзбекистон Республикасининг 2014 йил 14 майдаги «Ҳуқуқбузарликлар профилактикаси тўғрисида»ги қонуни // URL: <https://lex.uz/docs/2387357> (28.07.2024й.да мурожаат қилинган).

- 2) ҳуқуқбузарликлар махсус профилактикасининг айрим турдаги ҳуқуқбузарликлар, шахслар тоифалари кўпайганда ёки жамоат хавфсизлиги ва жамоат тартибига, шахс, жамият ва давлат манфаатларига тажовуз қилувчи хатарлар ва таҳдидлар юзага келганда амалга оширилиши;
- 3) ҳуқуқбузарликлар махсус профилактикаси тадбирларининг тегишли норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар билан тасдиқланган махсус намунавий режага асосан амалга оширилиши;
- 4) ҳуқуқбузарликлар махсус профилактикаси тадбирларининг олдиндан пухта ўйлаб ишлаб чиқилганлиги, субъектлар ўртасида вазифаларнинг аниқ тақсимланганлиги, махсус профилактик чора-тадбирлар амалга оширилишининг тезкорлиги;
- 5) ҳуқуқбузарликлар махсус профилактикаси тадбирларининг айрим турдаги ҳуқуқбузарликларнинг, шахслар тоифаларининг ёки жамоат хавфсизлиги ва жамоат тартибига, шахс, жамият ва давлат манфаатларига тажовуз қилувчи хатарлар ва таҳдидларнинг моҳиятидан келиб чиққан ҳолда шартли номланиши;
- 6) ҳуқуқбузарликлар махсус профилактикаси тадбирларининг қонун ҳужжатларида белгиланган тартиб ва шартларда ишлаб чиқилиши;
- 7) ҳуқуқбузарликлар махсус профилактикасида профилактик таъсир кўрсатиш чора-тадбирларининг манзилли йўналтирилиши, таъсирчанлиги ва нисбатан индивидуаллиги.

Ҳуқуқбузарликлар профилактикаси, хусусан, ҳуқуқбузарликлар махсус профилактикаси ва унинг имкониятлари ҳақида етарлича тасаввурга эга бўлиш, ушбу йўналишдаги профилактик ишларни самарали ташкил этиш бевосита ҳуқуқбузарликлар махсус профилактикасининг ўзига хос хусусиятлари мазмунига ойдинлик киритиш ва унинг моҳиятини англаб етиш талабини кўяди. Шундай экан, ҳуқуқбузарликларнинг махсус профилактикасининг ўзига хос хусусиятлар ва афзалликлари мазмуни кўйидагиларда намоён бўлади:

биринчиси, махсус профилактиканинг фақат ҳуқуқбузарликлар профилактикасини бевосита амалга оширувчи органлар ва муассасалар томонидан амалга оширилиши.

Иккинчиси, ҳуқуқбузарликлар махсус профилактикасининг айрим турдаги ҳуқуқбузарликлар, шахслар тоифалари кўпайганда ёки жамоат хавфсизлиги ва жамоат тартибига, шахс, жамият ва давлат манфаатларига тажовуз қилувчи хатарлар ва таҳдидлар юзага келганда амалга оширилиши.

Учинчиси, ҳуқуқбузарликлар махсус профилактикаси тадбирларининг тегишли норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар билан тасдиқланган махсус намунавий режага асосан амалга оширилиши.

Тўртинчиси, ҳуқуқбузарликлар махсус профилактикаси тадбирларининг олдиндан пухта ўйлаб ишлаб чиқилиши, субъектлар ўртасида вазифаларнинг аниқ тақсимланиши, махсус профилактик чора-тадбирлар амалга оширилишининг тезкорлиги.

Бешинчиси, ҳуқуқбузарликлар махсус профилактикаси тадбирларининг айрим турдаги ҳуқуқбузарликларнинг, шахслар тоифаларининг ёки жамоат хавфсизлиги ва жамоат тартибига, шахс, жамият ва давлат манфаатларига тажовуз қилувчи хатарлар ва таҳдидларнинг моҳиятидан келиб чиққан ҳолда шартли номланиши.

Хулоса қилиб айтиш мумкинки, ҳуқуқбузарликларнинг махсус профилактикаси юқорида келтириб ўтилган ўзига хос хусусиятларга эга ва мазкур хусусиятларнинг моҳиятини англаш ҳуқуқбузарликлар профилактикаси амалиётида махсус профилактика самарадорлигини таъминлаш имкониятини беради. Чунки, ҳуқуқбузарликларнинг махсус профилактикаси профилактиканинг бошқа турларидан ўзига хос хусусиятлари билан ажралиб туради, бироқ унинг назарий ва ҳуқуқий асослари етарлича шаклланиб улгурмаган.